

VITALIJA KARACIEJŪTĖ
Lietuvos edukologijos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: dabartinė morfologija, tarmių morfologija, dialektologija.

VARĖNOS ŠNEKTOS DAIKTAVARDŽIO GIMINĖS KATEGORIJA

The Category of Gender of Noun
in Varėna Sub-dialect

ANOTACIJA

Varėnos šnektos giminės kategorija natūraliosios morfologijos požiūriu iki šiol nėra tirta ir aprašyta. Pagrindinis straipsnio tikslas – aptarti šios šnektos giminės kategorijos struktūrą, remiantis empirine medžiaga, pateikti daiktavardžių giminės semantinę ir morfologinę charakteristiką, nustatyti giminės variavimo atvejus. Atlikta analizė parodė, kad: 1) Varėnos šnekte daiktavardžių giminė (vyriškoji ir moteriškoji) nėra griežtai diferencijuota pagal kamienus, kurie kartu su fleksijomis tik iš dalies žymi giminę; netikslu kalbėti ir apie ypatingą „giminės morfemą“ Varėnos šnektos daiktavardžių struktūroje; 2) tiriamajai šnektai būdingas giminės formų variavimas.

ANNOTATION

The category of gender of Varėna sub-dialect has not been researched and described from the perspective of natural morphology up to now. The main aim of the article is to discuss the structure of the category of gender in this sub-dialect, on the basis of empiric material to present semantic and morphological characteristics of the gender of noun and to identify cases of variations in gender. The conducted analysis revealed that: 1) there is no strict differentiation in (masculine and female) gender of the sub-dialect of Varėna according to stems, which only partially mark the gender together with flexions; it is inaccurate to point to specific 'gender morpheme' in the structure of nouns of the Varėna sub-dialect. 2) Variation in forms of gender are characteristic of the sub-dialect under the research.

ESMINIAI ŽODŽIAI: pietų aukštaičiai, Varėnos šnektą, natūralioji morfologija, giminės kategorija, giminės variavimas.

KEYWORDS: Southern aukštaičiai, Varėna sub-dialect, natural morphology, the gender category, variations in gender.

Kategorija – tam tikra kalbos elementų sistema – turi gramatinę reikšmę ir ją rodančią gramatinę formą, t. y. formalų rodiklį (plg.: Hockett 1965: 211; LKG I 18–19; Paulauskienė 1983: 157; Matthews 1997: 48)¹. Norint apibrėžti, kokias morfologines kategorijas turi viena ar kita kalba, pirmiausia reikia žiūrėti į toje kalboje esančias kaitybines (fleksines) formas. Kitaip tariant, morfologinė kategorija egzistuoja ten, kur ji formaliai kaip tokia pasirodo (Wurzel 1989: 53).

Šiuolaikinėje morfologijos teorijoje žodžiai į kategorijas skirstomi pagal sintaktines funkcijas, darybą, gramatinį turinį ir kontekstą (plačiau apie kategoriją ir jos bruožus žr. Carstairs-McCarthy 2000: 264–272). Skaičiaus, linksnio ir giminės² gramatinės kategorijos viena su kita yra susijusios³: žodžio formos gramatinė morfema (fleksija, arba fleksyvas) visada koduoja skaičiaus ir linksnio kategorijas, o tai, kad giminės gramatinė kategorija turi ryšį su skaičiaus kategorija, patvirtina kalbos universalija, teigianti, kad kiekviena kalba, kuri turi giminės kategoriją, visada turi ir skaičiaus kategoriją (Greenberg 1968: 95).

Įprasta manyti, kad daiktavardžio giminę rodo vienaskaitos vardininko gramatinė morfema⁴. Tokiu atveju Varėnos šnekte ypatingą „vyriškosios giminės“ morfemos statusą turėtų *a*, *ia₁*, *ia₂*, *u*, *iu* fleksinių klasių daiktavardžių vienaskaitos vardininko formų gramatinės morfemos (fleksijos), pvz.: *ná.m-as*, *kǎ.l-es*, *rug-řs*, *sun-ùs*, *špieč-ùs*. Tokio statuso neturėtų *i* ir *C* kamienų vienaskaitos vardininko formų gramatinės morfemos (plg. Rosinas 2005: 45).

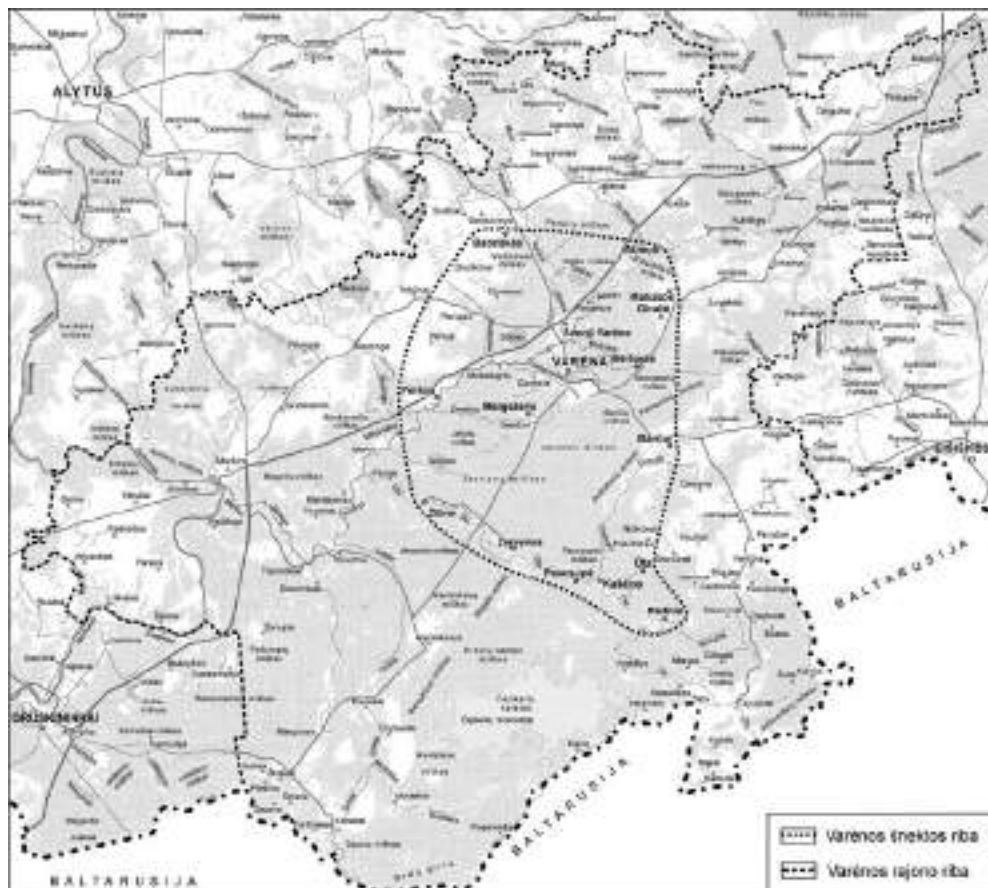
Varėnos šnekte gramatinę giminės kategoriją simbolizuoja ir vienaskaitos kilmininkas, plg.: *a*, *ia₁*, *ia₂*, *i_m*, *u*, *iu* fleksinių klasių daiktavardžio kilmininko formas: *ná.m-o.*, *kǎ.l-o.*, *rùg-o.*, *dǎ.beš-o.*, *su.n-áus*, *špieč-áus*. Tačiau, palyginę tų pačių fleksinių klasių vienaskaitos galininko formas *ná.m-u.*, *kǎ.l-u.*, *sún-u.*, *špieč-u.*, *rùg-i.*, *dǎ.beš-i.* ir moteriškosios giminės daiktavardžių galininko formas *daĩn-u.*, *mařč-u.*, *žõl-ũ.*, *á.k-i.*, *sǎ.ser-i.*, matytume, kad minėtų formų gramatinės morfemos tokios „supercharakteristikos“ neturi (plg. Rosinas 2005: 46). Taigi susiduriama su giminės problema, kai fleksinių formų gramatinės morfemos dėl per didelio sinkretizmo ne visada gali simbolizuoti giminę, o tai reiškia, kad šnekte jos nėra visiškai diferencijuotos pagal gimines (plg. Rosinas 2005: 44).

¹ Apie *kategorijos* termino skirtingą vartoseną žr. Carstairs-McCarthy 2000: 267; Plungian 2010: 20.

² Apie giminės ir skaičiaus bei giminės ir linksnio sąveiką žr. Corbett 1991: 132, 154–157.

³ Morfologinės kategorijos, Wolfgango Ulricho Dresslerio teigimu, gali būti produktyvios arba neproduktyvios. Pavyzdžiui, vokiečių kalboje skaičius yra toks pats produktyvus kaip ir linksnis, o giminė simbolizuojama tik morfosintaksiškai (Dressler 2003: 34).

⁴ Vienaskaitos vardininko galūnė dar vadinama teminiu žymekliu (Savickienė, Kazlauskienė, Kamandulytė 2004: 5).

1 PAV. Varėnos ir jos apylinkių žemėlapis⁵

Tema aktuali ne tik dėl iškeltos giminės problemos, bet ir todėl, kad pietų aukštaičių patarimei priskiriamos Varėnės ir arčiausiai jos esančių kaimų – Akmeňs, Babriškių, Baččių, Beržųpio, Giraitės, Kašetų, Megegezerio, Matuizų, Perlojės, Pauosupės, Rūdnios, Senosios Varėnės, Ūtės, Zervynų, Žiūrų (žr. 1 pav.) – šnektos giminės kategorija⁶ nei tradicinės, nei šiuolaikinės – natūraliosios – morfologijos požiūriu iki šiol nėra tirta ir aprašyta.

Straipsnio tikslas – aptarti šnektos giminės kategorijos struktūrą, remiantis empirine medžiaga, pateikti daiktavardžių giminės semantinę ir morfologinę charakteristiką, nustatyti giminės varijavimo atvejus.

⁵ Žemėlapi sudarė Laura Geržotaitė.

⁶ Apie Varėnos šnektos skaičiaus kategoriją žr. Karaciejūtė 2012: 53–59.

Tiriamąją medžiagą sudaro 2005–2013 m. straipsnio autorės individualiai sukaupiti šnektos tekstai iš Varėnos ir arčiausiai jos esančių kaimų (garso įrašų trukmė apie 70 valandų). Analizuojami vyresniosios kartos atstovų, gimusių 1913–1939 m. ir nuolat gyvenančių tiriamosios šnektos plote, kalbos duomenys. Tyrimas atliekamas remiantis natūraliosios morfologijos teorijos, kuri atsirado susijungus žymėtumo ir fonologinio natūralumo sąvokoms (Dressler 2000: 289), principais. Darbe taikomas deskriptcinis, opozicijų ir lyginamasis metodai.

Varėnos šnektos giminės kategorijos⁷ struktūrą sudaro vyriškosios (pvz.: *šiēnas* ‘šienas’, *ūrkis* ‘ūkis’, *arklīs* ‘arklys’, *sunūs* ‘sūnus’, *dancīs* ‘dantis’, *vanduō* ‘vanduō’) ir moteriškosios (pvz.: *kručinē*, ‘krūtinė’, *dūona* ‘duona’, *valžžē* ‘valdžia’, *klētīs* ‘klėtis’, *sesuōj* ‘sesuo’, *duktē* ‘duktė’) giminės opozicija⁸. Dabartinė daiktavardžių giminės kategorija yra dvinarė, tačiau anksčiau, be vyriškosios ir moteriškosios (nežymėtiosios ir žymėtiosios) giminės, baltai turėjo bevardę giminę⁹.

Tradiciškai daiktavardžiai į gimines skirstomi semantiniu ir morfologiniu pagrindais (Laigonaitė 1961: 122–123; dar plg. DLKG 62–63)¹⁰.

Semantiškai skirstomų daiktavardžių giminė, paremta leksine reikšme ir lyčių skirtumu¹¹, gali būti ne tik skirtingų kamienų, linksnių galūnių, darybos, bet ir kitos šaknies, pvz.: *kāt su_šeimū* [vyro] *tā.ko. bīrc* || *tēvas* † *mamà jō* || „Kad su šeima [vyro] teko būti. Tėvas, mama jo“ (Mrg); *tai_cā mano. vīras anās* || „Tai čia mano vyras anas“ (Prl) ir *tai_daŗ* † *va_šitōj mo.terīs* | *tai_jōs mamà nevāikšto.* || „Tai dabar va šita moteris, tai jos mama nevaikšto“ (Prl); *tās tai_jāu jōs* † *jo.š. brōlis* | *jo.brōlis* || „Tas tai jau jos, jos brolis, jo brolis“ (Vrn) ir *o.jō* † *tà jo.sesuō irā*

⁷ Apie giminės kategoriją žr.: Hockett 1965: 231; Aikhenvald 2004:1031–1045; Holvoet, Semėnienė 2006: 101–120; WALS. Apie giminės kategoriją šiaurinių širvintiškių, Jonišio ir Ramaškonių šnektose žr.: Markevičius 2009: 15–31; Kaikarytė 2010: 28–33; Tuomienė 2010: 53–61.

⁸ Aldonos Paulauskienės (2007: 23) teigimu, „kur yra opozicija, ten turi būti ir neutralizacijos galimybė, t. y. priešinamųjų narių suartėjimas iki sinonimijos arba net visiškas opozicijos išnykimas“.

⁹ Davidas Crystalas (1999: 130) šalia opozicijos *vyriškoji giminė* / *moteriškoji giminė* / *bevardė giminė* pateikia dar ir *gyvas* / *negyvas* priešpriešą (dar plg. Paulauskienė 1989: 172; Matthews 1997: 142). Manoma, kad vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžio klasės susiformavo iš aktyviųjų, *gyvųjų* daiktavardžių (*genus activum*), kurių denotatai yra gyvybiškai aktyvūs, o bevardės giminės daiktavardžio klasės – iš inaktyviųjų, kitaip tariant, pasyviųjų, *negyvojų* daiktavardžių (*genus pasivum*), kurių denotatai yra gyvybinio ciklo neturintys objektai (Rosinas 2005: 156; dar žr.: Kuryłowicz 1964: 207; Mažiulis 1970: 76; Zinkevičius 1980: 176–177).

¹⁰ Alexandra Yurievna Aikhenvald (2004: 1034–1036) greta semantinio, formalaus morfologinio giminių skyrimo kriterijų mini fonologinį.

¹¹ Plg. rusų kalbos „belyčius“ (angl. *epicenes*) daiktavardžius *krolīk* ‘triušis’ ir *sobaka* ‘šuo’, kurių pirmasis derinamas su vyriškąja, antrasis – su moteriškąja gimine, tačiau abu gali reikšti bet kurios lyties gyvūnus. Minėtas pavyzdys rodo, kad vienoje kalboje gali egzistuoti skirtingos atskirų žodžių klasių giminių derinimo sistemos (Aikhenvald 2004: 1033).

ištekejus || „O jo, ta jo sesuo yra ištekejusi“ (Pr1); *nórs jis pàc lietuviš bìuo. | bet iàu skaitė.s lejkūr móki.to.jes* || „Nors jis pats lietuvis buvo, bet jau skaitėsi lenkų mokytojas“ (Žr) ir *nù ir_paskuĩ sà.ko. | per_pá.mo.ka(s) sėjim visi | nu_ir_móki.to.je*¹² *kláuse | vaikai* † *iš_kuĩ jũs ėmė.t šitù(š) žaislùs* || „Na ir paskui sako, per pamokas sėdime visi, na ir mokytoja klausia: vaikai, iš kur jūs ėmėte šitus žaislus?“ (Vrn) (plg. Valeckienė 1984: 175–178; 1998: 231–234).

Minėtinos naminius ir laukinius gyvulius ir paukščius reiškiančios poros, kurių jaunikliai visada yra vyriškosios giminės, pvz.: *jé'm dá.vę. kavėĩ-- † katinùku.* || „Jam davė katinuką“ (Vrn) ir *nei_katė's netuĩrù* || „Nei katės neturiu“ (Bbr); *taĩ ir_katė* [buvo] † *ir_kacũku.* [turėjo] || „Tai ir katė [buvo], ir kačiuką [turėjo]“ (Bbr) (dar žr.: Laigonaitė 1961: 124–126; Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976: 33; Paulauskienė 1983: 179–180; 1989: 173–174; 1994: 161; 2006: 70–73; DLKG 63; Valeckienė 1998: 235–236).

Visi daiktavardžiai, nereiškiantys skirtingos lyties asmenų, gyvulių ar paukščių, turi nemotyvuotą giminę (plg.: *sakáu † taigi_jis tũri mašinėlbi.* | *ir_tũri kitu.matòciklu.* || „Sakau, taigi jis turi mašinėlę ir turi kitą motociklą“ (Pr1); *tai_jieĩ* [vaikai] *nupiĩki. to.kĩ. stá.lu.* | *kàb va_daĩ nuog_cà | dár lig_cà* || *ir_cà tũri tokès kėdes* † *ir | tai_cà daugėuse va_válgáu* || „Tai jie [vaikai] nupirkę tokį stalą, kaip va dabar nuo čia, dar ligi čia. Ir čia turi tokias kėdes, ir tai čia daugiausia va valgau“ (Pr1) ir t. t.)¹³. Šie daiktavardžiai nėra kaitomi giminėmis, plg.: *mašinėlę.* ir ***mašinėlis*¹⁴; *matòciklas* ir ***matòcikla*; *stá.las* ir ***stá.la*¹⁵ (LKG I 19; Paulauskienė 1989: 170; 2006: 69; DLKG 62–63).

Morfologiškai skirstomų daiktavardžių giminę lemia morfologinės ypatybės, t. y. jo forma: kamienas, linksnių galūnės (Laigonaitė 1961: 122–123; dar plg. DLKG 62–63).

Vyriškoji ir moteriškoji giminės žymimos remiantis sintaksiniu, arba sintagminiu, kriterijumi, nusakančiu formų derinimą, pvz.: *mėli.na šviesà trakšt* || „Mėlyna šviesa trakšt“ (Pr1); *gė.ras tokis ciltas tai bìuo.* || „Geras toks tiltas tai buvo“ (Mrg).

¹² *móki.to.jes* ir *móki.to.je* tipo daiktavardžiai vadinami *substantiva mobilia* (plg.: Valeckienė 1998: 236–240; Holvoet, Semėnienė 2006:110; dar žr.: Zumpt 1846: 17; Jacob 1851: 146; apie daiktavardžių porų žymėtumą žr. Paulauskienė 1994: 159), arba *motion nouns* (vok. *Movierung* (*Sexusdifferenzierung*), plg. Philippo Conzetto pateikiamus pavyzdžius: „*lieũ-is* (‘male Lithuanian’)“ – „*lieũ-ė* (‘female Lithuanian’)“ (praleista *t* – aut. past.); „*pedagòg-as* (‘male teacher’)“ – „*pedagòg-ė* (‘female teacher’)“ (Conzett 2010: 148–149); ispanų ir vokiečių kalbų pavyzdžius žr. Corbett 1991: 67; Lohde 2006: 124–126).

¹³ Palyginkime prancūzų kalbos pavyzdžius: mot. g. *maison* ‘namas’ ir vyr. g. *château* ‘pilis’. Šie daiktavardžiai yra *negyvieji*, t. y. neturi ryšio su vyriškąja ir moteriškąja lytimi (Aikhenvald 2004: 1031).

¹⁴ Dviem žvaigždutėmis žymimos teoriškai galimos, bet šnekteje nevartojamos formos.

¹⁵ Apskritai visi daiktavardžiai yra klasifikuojami ir turi giminę, bet giminėmis nėra kaitomi.

Dar palyginkime formų derinimo atvejus, kai galūnės pagal giminę nėra diferencijuotos: *nu_žúrrau kap_jiš dá.ro.* | *ir_àš* [darau] | *kap_tàs *mike. kvailūtis* || „Na žiūriu kaip jis daro ir aš [darau] kaip tas Mikė kvailutis“ (Gr̃t); *sá.ke. † kad_jisai válkata* || „Sakė, kad jis valkata“ (SVrn).

Morfologinis, arba formalusis, kriterijus remiasi kamienais ir nuo jų priklausančiomis fleksijomis. Pavyzdžiui, *u* kamieno daiktavardžiai visada yra vyriškosios giminės: *sun-ùš dírba *vîlñun* || „Sūnus dirba Vilniuje“ (Žr̃); *o_dabař | ir_parduo-tùve.s † ir_turğ-uš dar_viêto.i | vîskas tenári viêto.idabař* || „O dabar ir parduotuvės, ir turgus dabar vietoje, viskas tenai vietoje dabar“ (Vrn).

Varėnos šnekte, kaip ir kitose natūraliosios morfologijos metodais tirtose lietuvių (ir latvių) šnektose (plg.: Rosinas 2005; Markevičius 2009; Kaikarytė 2010), daiktavardžių giminė nėra griežtai diferencijuota pagal kamienus, kurie kartu su fleksijomis tik iš dalies žymi giminę (plg. Valeckienė 1998: 234).

Šnekte esama daiktavardžių (rodančių giminystės santykius, pareigybes, pavardes), kurie turi moteriškosios giminės *īā, ē* kamienų gramatinę morfemą (fleksiją), nors pagal semantiką yra vyriškosios giminės¹⁶, pvz.: *sakáu † mào. tētē. būuo. męsininkas* || „Sakau, mano tėtė buvo mėsininkas“ (SVrn); *labai totà¹⁷ būuo. gā.-ras* || „Labai tota buvo geras“ (Br̃č); *paskui † mào. dēdē. † mamōš brolis | tai_labai † peilukū gražēi skutinėdavo. | visókeis raštais* || „Paskui mano dėdė, mamos brolis, tai labai peiliuku gražiai skutinėdavo visokiais raštais“ (Mtz); *nu_kur † kur_īš-- † iš_valžōs atē.mē. | atiduodavo. † šiciem | *blinda¹⁸ | a(š)_sakáu | to.kō raikėjo. | kàt † visiem užpakaļu(s) su_nagáiko.m¹⁹ iškapót* || „Na kur, kur iš valdžios atėmė, atiduodavo šitiems, Blinda; aš sakau, tokio reikėjo, kad visiems užpakalius su nagaikomis iškapotų“ (Žr̃).

Varėniškiai pasako daiktavardžių, kurie be konteksto suvokiami kaip vyriškosios giminės. Esant kontekstui, tokių daiktavardžių giminę parodo giminėmis kaitomi priklausomieji žodžiai; tokių žodžių forma išlieka ta pati, nors funkcija ir pasikeičia (plg. Stundžia 1979: 82; Valeckienė 1998: 240), pvz.: *kokis īis_tī būožē.²⁰ būuo. | alē²¹ žā.-- † žā.męš būuo. tai † išvežē.* || „Koks jis ten buožė buvo, bet žemės buvo, tai išvežė“ (Ūt); *īis [vyras] mušėikà būuo.* || „Jis [vyras] mušeika buvo“ (Br̃č); *ale_tikraī*

¹⁶ Šis reiškinyš dar vadinamas gramatinės giminės ir lyties konfliktu (žr. Markevičius 2009: 19–22; apie rusų kalbos daiktavardžių gramatinės giminės ir lyties konfliktą žr. LS 138–141).

¹⁷ Tėtė, tėvas arba vyro tėvas.

¹⁸ Tadas Blinda.

¹⁹ Botagais. Slavizmas.

²⁰ Turtingesnis ūkininkas.

²¹ Varėnos šnektai būdingas jungtukas, dažniausiai vartojamas priešpriešai, priešasčiai reikšti.

sá.vas vagìs † *taĩ* | *argi_tù* † *argi_tù* † *daskavósi*²² || „Bet tikrai savas vagis, tai argi tu, argi tu dasikavosi (prislėpsi)“ (SVrn)²³; *o_kaçùkas bùuo. kóks zdráica*²⁴ | *ir_an* † *bùfeto*.²⁵ | *ir_an_špírnto.s* | *iř_visuř lá.kštę. to'kìs* || „O kačiukas buvo toks zdraica ir ant bufeto, ir ant spintos, ir visur lakstė toks“ (Bbr); *va_dabař* † *ir_màno. káiman* [yra žmonių] | *kuř* † *kur_bùuo. to'kì priešai* | *ižgamo.š bùuo.* || „Va dabar ir mano kaime [yra žmonių], kur, kur buvo tokie priešai, išgamos buvo“ (Vrn). Akivaizdu, kad minėti daiktavardžiai turi neigiamą, menkinamąjį atspalvį (plg.: Stundžia 1980: 79; Gudzinevičiūtė 2009: 273; daugiau pavyzdžių žr. Gudzinevičiūtė 2008).

Daiktavardžiai *búože.*, *mušėikà*, *válkata*, *vagìs*, *zdráica*, *ižgama* „neturi atskiro „savo“ kamieno, fleksijų; nėra specialios „bendrosios giminės“ būdvardžių klasės“ (Stundžia 1980: 82), tačiau turi dvi gimines ir todėl tradiciškai vadinami hibridiniais (angl. *hybrid nouns*²⁶) (plg. Corbett 1991: 38, 66; Judžentis 2002: 43), arba dvigiminius (lenk. *dwurodzajowe rzeczowniki*) daiktavardžiais (plg.: Otrębski 1956: 5; Rinkauskienė 1999: 13; Judžentis 2002: 43).

Lietuvių kalboje gramatinės kategorijos statuso neturinčios „bendrosios giminės“ (lot. *substantiva communia*, angl. *common gender*) daiktavardžių moteriškoji giminė Varėnos šnekte beveik nevartojama. Nežymėtoji vyriškosios giminės forma šnekotos atstovų pasakoma dažniau²⁷.

Kai kurių daiktavardžių giminė ne visada yra aiški, jos nerodo jokie gramatiniai žymikliai, pvz.: *visùš gìmines* † *visùs* | *kap_kokè* † *kalėjìmes tĩ* | *vìsku. iì žinójo.* || „Visas gimines, visus, kaip kokia, kalėjimus ten, viską ji žinojo“ (Bbr) (plg.: *gi.váento.ješ bùuo.* † *priè* † *pàt *urlòs* | *ir_dár* † *dár jò gimiñũ* *va_cà skaitę.s* [yra] || „Gyventojas buvo prie pat Ūlos ir dar, dar jo giminių va čia skaitėsi [yra]“ (Žr)); *tai_žmogùs tĩ. iàu* † *taišę.s*²⁸ | *dá.rę.s*²⁹ | *tvařkę.s* | *bèt* † *dař girdėjau* † *kat_pardúoda* | *tuos_namùs* || „Tai žmogus ten jau taisėsi, darėsi, tvarkėsi, bet dabar girdėjau, kad paroduoda tuos namus“ (Bržp) (plg. *kù. gi gali žmogùs dàuik pà.sako.c* || „Ką gi gali žmogus daug pasakoti“ (Vrn)); *kad_gál spakainà*³⁰ *vaikas* || „Kad gal spakaina

²² Slavizmas.

²³ Palyginkime apibendrinta reikšme vartojamą formą: *gali rėikštis* | *bet_dar* † *bijėĩ* † *visóku. và* † *vagũř šitũ* || „Gali reikštis, bet dabar bijai visokių va vagių šitų“ (Žr).

²⁴ Padauža, nenuorama.

²⁵ Spintos indams ar valgiamis sudėti.

²⁶ Atvejus, kai kalbant apie moterį išlaikoma vyriškosios giminės forma, galima sieti su natūralios vyriškosios gramatinės giminės išplėtimu į žymėtos moteriškosios giminės sritį (Holvoet, Semėnienė 2006: 106).

²⁷ Apie graikų kalbos daiktavardžių *common gender* žr. Holton ir kt. 1997: 61–62.

²⁸ Gerino.

²⁹ Gamino, dirbo.

³⁰ Rami.

vaikas“ (Vrn) (plg. *acimenu* | *ì* | *vaĩku* | *dúono.s* | *sukram̃tė.* | *sukram̃tė.* | *tai_vadi-no.(s) žandà* | *dro.binen skudurùkan* | *cùkro.* [ideda] | *ir_dúroda* | *kap_čulptùku.* | *ir_vaiĩkas*³¹ *tráuke tu_duoníti.* || „Atsimenu, vaikui duonos sukramtė, sukramtė, tai vadinosi žanda; į drobinį skuduriuką cukraus [ideda] ir duoda kaip čiulptuką, ir vaikas traukia tą duonytę“ (Grt).

Nelinksniuojamieji, t. y. nekintamą formą turintys, daiktavardžiai neturi morfologinių giminės kategorijos požymių, jų giminė reiškiamą sintaksiškai (Paulauskienė 2001: 6; Judžentis 2002: 39; DLKG 64; apie morfologiškai neadaptuotų daiktavardžių giminę žr. Rimkutė 2011: 184–201). Šių daiktavardžių tiriamojoje šnekte neužfiksuota.

Tačiau pavyzdžiai rodo, kad kai kurie svetimos kilmės daiktavardžiai, kurie turėtų būti linksniuojami (KP66), vartojami kaip nelinksniuojamieji, t. y. nepriderinti prie šnektos fleksinės sistemos. Jie gali būti tiek vyriškosios, tiek moteriškosios giminės, plg.: *ir_và papras̃áu *broñùlę.s* | *pañnešę. šitùs* | *dù* | *kàp_ten* | *nu_tokì žalì* | *kur_àplupi* | *kì.vì* | *kì.vì doì suválgáu* || „Ir va paprasčiau Broniulės, parnešė šitus du, kaip ten, na tokie žali, kur aplupi; kiviai, kivius du suvalgiau“ (SVrn) ir *aplupo.* | *supjėuštė. smúlkėi* | *suválgáu* | *túos* | *kì.vì* | *dù* || „Aplupo, supjaustė smulkiai, suvalgiau tuos kivius du“ (SVrn). Tokių skolinių giminės svyravimų, matyt, randasi dėl vyresnės kartos žmonių nežinojimo, kuri giminės forma vartotina³².

Varėnos šnekte užfiksuota giminės nederinimo atvejų, pvz.: *nu_kàs* | *sená.tvi-nė. žáũksmas* | *bùyo.* | *tai_vàt* || „Na kas, senatvinis džiaugsmas buvo, tai va“ (SVrn); *tai_jì.* | *tas_ *advárda* | *sá.ko.* || „Tai jis, tas Edvardas, sako“ (Prl); *su_tóm pavijõčum*³³ [dukra buvo vystyta] || „Su tuo pavijočiumi [dukra buvo vystyta]?“ (Grt); *nù* | *tai_paskáu kap_ataĩna* | *tai_jáu* | *pa-áiškina įiem* || *kad.tì. iš_bà.lo.š balà* || *tokè šálcinis* || „Na tai paskui, kai ateina, tai jau paaiškina jiems. Kad ten iš balos bala. Toks šaltinis“ (Bržp)³⁴. Tokie giminės nederinimo atvejai yra vienetiniai, pateikėjų, matyt, atsitiktinai pavartoti.

Atskirai reikėtų minėti tiriamoje šnekte vartojamus daiktavardžius, kurių giminė kartais yra kitokia negu kai kurių kitų šnektų (pavyzdžiui, Joniško, šiaurinių

³¹ Varėnos šnekte daiktavardis *vaikas* kartais pavartojamas *berniuko* (sūnaus) reikšme, pvz.: *tai_vaiĩku.* | *cig_vieniu. vaiĩku. jáu* [turime] | *õ* | *o.trĩs* | *meĩgo.s* || *nu_tai_tãp* | *trĩs meĩgo.s ir_surnis* || „Tai vaiką, tik vieną vaiką jau [turime], o, o trys mergos. Na tai taip, trys mergos ir sūnus“ (Žr) (dar plg. Laigo-naitė 1961: 124).

³² Daiktavardis *kivi*, jaunimo apklausos duomenimis, priskiriamas dažniausiai kaitomų skolinių grupei (Rimkutė, Raižytė 2010).

³³ Juosta, skirta suvystytam kūdikiui surišti.

³⁴ Dar palyginkime pavyzdį, užrašytą Barčiuose: *kokè bũ pradžè* / *tokè bũs ir_pãgi.nas* „kokia buvo pradžia, tokia bus ir pabaiga“ (Brė) (Markevičienė 1999: 32).

širvintiškių³⁵) ir bendrinės kalbos daiktavardžių giminė. Varėniškiai (dažniausiai dėl slavų kalbų įtakos³⁶) giminę keičia, kai kalba apie:

- 1) maistą, gėrimus, pvz.: *o. sù bulbìngė.m blĩno.m* | à † † *špĩrgineĩ cíej gárdu.s* || „O su bulviniais blynais³⁷ spirginiai tie gardūs“ (Ūt); *bandĩr prikepa* | *prĩmala † aguõnu.* | *ir taĩ jãu pianaĩ aguõ-- † aguõnpienė.n priviõlgo.* || „Bandų prikepa, primala aguonų, ir tame piene, aguonpienyje, privilgo“ (Ūt); *va cã cukrà jãi reĩke* || „Va čia cukrus, jei reikia“ (Vrn);
- 2) medžiagas ar jų liekanas, pvz.: *druci³⁸ rù.stai* | *cìg pa-- † pė.lenõ.s* [liko] || „Drūti rąstai, tik pelenai [liko]“ (Mrg); *prã.stas* | *šmėlis* | *ĩ † va kėiek ce pieskã³⁹* || „Prastas smėlis, va kiek čia pieska“ (Vrn)⁴⁰; *malkà sùdega ir † ir aĩglei bũna* || „Malka sudega ir, ir anglys būna“ (Brč); *tempertino.s † búrdavo. žĩbalõ.* || „Terpentino, būdavo žibalo“ (Grt);
- 3) vietovardžius, pvz.: *vienà duktėjõ † *balbĩeriškė.n* [gyvena] | *mo.ki.to.jè* || „Viena duktė jo Balbieriškyje [gyvena], mokytoja“ (PrI); *o. mãno. † *almĩte. dár to.kĩr maldã.lbi. mokėjo.* | *bet aš tiktai(s) šituos va ir žõ.žĩs* | *vĩnas † vĩnas † vĩnas iš *galeliėjãus* | *ir pas júos † bũõ.* | *ĩãú per *kĩrčes rãudõno. vĩno.* || „O mano Almytė dar tokią maldelę mokėjo, bet aš tiktai šituos va ir žodžius: „vynas, vynas, vynas iš Galilėjos“; ir pas juos buvo jau per Kūčias raudono vyno“ (Grt); **beržupė.⁴¹ bũõ. trĩs namaĩ* || „Beržupyje buvo trys namai“ (Bržp); *vã pas mùs † vã upė.lis ir ĩ.ra* || **dúõbupė.* || *duobėta † duobėta* || *bũõ. gražĩ mĩrs upė.lė.* || „Va pas mus, va upelis ir yra. Duobupis. Duobėta, duobėta. Buvo gražus mūsų upelis“ (Mtz)⁴²;

³⁵ Plačiau žr.: Markevičius 2009: 17–24; Kaikarytė 2010: 32–33.

³⁶ Dar plg. Varėnos šnekteje užfiksuotus skaičiaus (plg.: *po. *kalėdai* ‘po Kalėdų’ ir lenk. *kolęda*, rus. *коляда*), giminės (plg.: *kišė.ñus* ‘kišenė’ ir lenk. *kieszėn*) variantus.

³⁷ Transponuojant kitokios negu kai kuriose šnektose ir bendrinėje kalboje giminės pavyzdžius, rašoma šnektai įprastesnė, dažnesnė forma.

³⁸ Stiprūs.

³⁹ Smėlis.

⁴⁰ Dar plg. *ka(t) tĩ. piėsko.* † *vĩsko. gi prilanda* || „Kad ten piesko, visko gi prilenda“ (PrI).

⁴¹ Plg.: *nuspĩrko. kãrvi.* | *ĩr grĩžo. gi.vãnč vėĩ* | **beržupin* | *sãõõ. kampaĩ* | *ir dabař dár stõvi tãs namaĩ. lis* || „Nusipirko karvę ir grįžo gyventi vėl į Beržupį, į savo kaimą, ir dabar dar stovi tas namelis“ (Bržp). Varijuoja ne tik vietovardžio formų raiška, bet ir kirčiavimas, plg.: *ir jĩs pavažĩtas † kat bũõõ. beržaiĩ zideli* | *taĩ pavĩ-- † pavažĩtas *beržu-- † *beržupis* || „Ir jis (upelis) pavadintas, kad buvo beržai dideli, tai pavadintas Beržupis“ (Bržp); **beržupis* || *bũõõ. padã.ri. *bi.-- † *bĩržupis* || „Beržupis. Buvo padarę Bĩržupis [kalbama apie kirčiavimą – aut. past.]“ (Bržp).

⁴² Plg.: *nugi vã upė.lė. va aĩna* || **duobũõõ.* || *pirmãvuse šitã upė.lė. prĩrdan iĩteka* || *dãr † kãp aini in *mõlus* | *šitũ † per miškã.lĩ.* | **mõlu. kãiman* | *tai dãr škeř-- † škersãĩ upė.lis tãs † aĩna* | *in *meřki.* || „Nagi, va upelis va eina. Duobupio. Pirmiausia šitas upelis į prūdã įteka. Dar kai eini į Molius šitu (keliu), per miškeli, į Molių kaimą, tai dar skersai upelis tas eina į Merkĩ“ (Mtz).

- 4) drabužių dalis, pvz.: *va_kiššė.ñun à(š) sudėjau † dukrela* || „Va į kišenę aš sudėjau, dukrelė“ (SVrn); *àš_tai nóru † išvilke rankóvu.* || „Aš tai noriu išvilkti rankovę“ (SVrn);
- 5) augalus, pvz.: *kàs tas var'-- † varnalėšas* || „Kas ta varnalėša?“ (Brč); *viskas augíta | viska(s) savo. | nieko. bevėik pirkta | nugì parša. pasipjėuni † tai_salótai | lašinuku. turì* || „Viskas auginta, viskas savo, nieko beveik nepirkta, nagi, paršą pasipjauni, tai salotos, lašinukų turi“ (Mtz); *tai_và ramūneis papláunu* || „Tai va ramunėmis paplaunu (akis)“ (Brč). Šnektos plote užfiksuota atvejų, kai daiktavardis *ramunėlė* sakinyje turi ir vyriškąją, ir moteriškąją giminę, pvz.: *ramunėle.s tai_vaikám | iáu_cig † kab_kuř gė.ma | iáu tai_vaikám ramunėlei būuo.* || „Ramunėlės tai vaikams jau tik, kai kur gimsta jau, tai vaikams ramunėlės buvo“ (Ūt). Variantas *ramunėlis* ‘ramunėlė’ vartojamas gana plačiai – užrašyta pavyzdžių iš Rudnios, Giraitės, Matuizų, Ūtos;
- 6) žmogaus organizmo sistemos dalis, pvz.: *normá.lu.s mào. kepenai* || „Normalios mano kepenys“ (Vrn); *kab_virto. nebá.gas⁴³ | tai † ná.t an_tvo.rōs smegenai būuo. isitá.ški.* || „Kaip virto nebagas, tai net ant tvoros smegenys buvo išsitaškę (išsitaškiusios)“ (Ūt);
- 7) tam tikras erdves, patalpas (pastatus, įstaigas ir pan.), pvz.: *mào. anūrke. dírba † alūbare.n | *varė.nōj* || „Mano anūkė dirba alubaryje, Varėnoje“ (Zrv); *mūs lietūū. ko.kūr irà | prazgi.vė.no. | prazbūuo. † iáu_čė žinai | tai † tai_kantōri dírba † tai_vėl iáu_tí. | ta(i)_isimōkinus † tén mōki.to.jes | tén bugáltere.s | tai † ir_paskáu nuvažė.vo. *sibirán | nugì turīstinin* || „Mūsų lietuvių kokių yra; prasi gyveno, prasibuvo jau čia, žinai, tai, tai kontoroje dirba, tai vėl jau ten, tai išsimokinus, ten mokytojas, ten buhalterės, tai ir paskiau nuvažiavo į Sibirą, nagi, į turistinį“ (Vrn); *čė_virtuvis mào.* || „Čia virtuvė mano“ (Vrn); *už_*má.k-simo.⁴⁴ † maždauk vā † už_parduotūvė.s † šitam tářpi ligōninė. būuo.* || *o_tėn po.-leklīnikaš būvis | prie_sto.tiēs* || *tai_po.leklīnikas* || „Už „Maksimos“ maždaug, va už parduotuvės, šitame tarpe, ligoninė buvo. O ten poliklinika buvo, prie stoties. Tai poliklinika (buvo)“ (Vrn); *paskuī lenkai⁴⁵ kap_sužinójo. | tai_tí. † dár už_mūs † to.kōn klōņė.n⁴⁶ † jī. slėpę. vīs* || „Paskui lenkai kai sužinojo, tai ten dar už mūsų tokiam klonyje jį slėpė vis“ (Bržp)⁴⁷; *dírbaū šá.xtuosė po_žemì* ||

⁴³ Vargšas.

⁴⁴ Parduotuvė „Maxima“. Daiktavardžio forma **má.ksimas užfiksuota ir Kašėtose*, pvz.: *va_visa savo. viėto.n | nu_vā pažu.rėk | kai kai † *má.ksiman ko.keñ | kai_*má.ksiman* || „Va visa savo vietoje, na va, pažiūrėk, kai, kai „Maksimoje“ kokioje, kai „Maksimoje“ (Kšt).

⁴⁵ Daiktavardis lenkas pietų aukštaičių patarmėje, taigi ir Varėnos šnekte, yra vienintelis, kuris kirčiuojamas pagal visas keturias kirčiuotes (plačiau žr. Ragaišienė 2010: 45).

⁴⁶ Dar plg.: *nūvertė. | mūs tīr klūōņė.n būuo.* || „Nuvertė, mūsų ten klonyje buvo (namas)“ (Kšt).

⁴⁷ Dar plg. *aš_dár klo.nė.lę.n gi.venáu* || „Aš dar klonyje gyvenau“ (Vrn).

„Dirbau šachtose, po žeme“ (Vrn). Vyriskosios giminės daiktavardžio *šá.xtas* „šachta“ formų užfiksuota ir Perlojoje.

Tiriamosios šnektos plote užrašyta ir daugiau atvejų, pvz.: *nu_anĩrkas irĩgi* † *živĩdæ.šĩm* † *kečvirto*. | *dabař* † *va_bũs* † *gegužo*. || *ĩau_dvirnĩs* || *ir_žántas_màno*. *geguži*. *gĩmis* || „Na anũkas irgi dvidešimt ketvirto (gimęs), dabar va bus gegužės (mėnesį gimtadienis). Jau dvynys. Ir žentas mano gegužę gimęs“ (SVrn); *bũuo*. *suĩjku*⁴⁸ † *mó.--* † *kab_và_láŋku*. *laikaĩs* † *ir_mókešci.s* *bũuo*. *labai didelę.s* || „Buvo sunku, kaip va lenkų laikais ir mokesčiai buvo labai dideli“ (Grť); *tũos anà* † *teñ* | *mĩna mĩna sũ* | *ĩš* † *i_tàs* | *liẽka jũr skũ.--* † *skurræ.lę*. | *va_kà--* † *plãukũ* † *kũokšto.s* || „Tuos (linus) ana ten mina, mina su, iš, tas lieka skũrelė, va plaukų kuokštai“ (Mrg); *dũkrela* † *rã.dije sugæ.do*. || „Dukrele, radijas sugedo“ (SVrn); *nũ_tai ĩau_šicĩeĩ trĩs šienãuna dalģe.m*⁴⁹ | *šie--* † *pašienãuna* | *tađu* † *ĩau_à(š) sustvarkãũ antrã.dienĩn* | *ĩau_raĩke* † *kuģũs* | *ir_kuģũs sũzdedu* || „Na tai jau šitie (žentai ir sũnus) trys šienauja dalgiais, pašienauja, tada jau aš susitvarkau antradienį, jau reikia kũgius (grėbti), ir kũgius susidedu“ (Kšt). Nemažai daiktavardžio *rã.dije* ‘radijas’ skirtingų formų dar užrašyta Giraitėje, daiktavardžio *dalģe*. ‘dalgis’ – Matuizose.

Atskirą daiktavardžių grupę sudaro moterų vardai, kurie šnektoje (siekiant meiliai pakalbinti) pasakomi kita gimine, pvz.: *sakãũ* † **marĩtũkai* | *aš_taviĩm* † *tĩkũ* | *tikėk* *ir_tũ manĩm* || „Sakau, Marytuke, aš tavimi tikiu, tikėk ir tu manimi“ (SVrn). Moteris gali būti vadinama *turteliu*, pvz.: *pataisĩk* † *dukrẽla* | *pataisĩk* † *turtẽla_mãno*. || „Pataisyk (radiją), dukrele, pataisyk, turteli, mano“ (SVrn). Vyriskosios giminės daiktavardžiai kartais gali turėti moteriškosios giminės fleksiją, pvz.: *gulĩkis* † **rikũli* | *gulĩkis gulĩkis* † **rikæ.le* | **rikũli* † *nepĩstórk* || „Gulkis, Rikuli, gulkis, gulkis, Rikeli, Rikuli, nepĩstok!“ (Kšt).

Kalbant apie daiktavardžių giminės kategoriją, svarbu akcentuoti, kad ji yra klasifikacinė, o ne kaitybos kategorija (Rosinas 2005: 45; plg. Paulauskienė 1994: 165; DLKG 62)⁵⁰. Pavyzdžiui, daiktavardžio *avilĩs* formų fleksijos simbolizuoja dvi – skaičiaus ir linksnio gramatinės kategorijas. Palyginę šio daiktavardžio linksniavimo paradigmą su kitomis Varėnos šnektos linksniavimo paradigmomis, matysime, kad

⁴⁸ Danguolės Mikulėnienės (1996: 151) nuomone, forma *suĩjku* su šaknyje išlaikytu kirčiu yra senesnė, nei galūninio kirčiavimo forma *suĩkũ*.

⁴⁹ Apie formą plačiau žr. LKA I111, žml. Nr. 50.

⁵⁰ Jerzy Kuryłowicz (1962: 205) skiria deiktinę (daiktavardžių) ir anaforinę (būdvardžių) giminę. Jo teigimu, apie gramatinę giminės kategoriją galima kalbėti tik tada, kai kalboje egzistuoja anaforinė (būdvardžių) giminė. Axelis Holvoetas ir Loreta Semėnienė (2006: 120) kalba apie daviklio ir gaviklio gimines: „giminė dažniausiai reiškia vienai ar kitai giminei būdingomis galūnėmis, tačiau giminės kategorijos gramatinis statusas remiasi tuo, kad giminės atžvilgiu skiriamos derinamųjų žodžių (būdvardžių, daugelio įvardžių) formos. Šis dalykas lemia, kad giminės požymius reikia priskirti ne tik patiems daiktavardžiams, bet ir su jais derinamiems žodžiams. Tai verčia skirti daviklio ir gaviklio gimines.“

ne visų daiktavardžio *avil̃s* fleksinių formų galūnės koduoja giminę. Pavyzdžiui, daiktavardžio *á.vil-i* vienaskaitos galininko formos gramatinė morfema */-i./* simbolizuoja kategorijų pluoštą ‘vienaskaita’ & ‘galininkas’, bet ne ‘vienaskaita’ & ‘galininkas’ & ‘vyriškoji giminė’, nes tada turėtume teigti, kad ir daiktavardžio *á.k-i* gramatinė morfema */-i./* simbolizuoja tas pačias kategorijas. Netikslu būtų sakyti ir tai, kad gramatinė morfema */-i./* koduoja giminę – minėti daiktavardžiai yra ne tik skirtingų fleksinių klasių (kamienų), bet ir giminių (apie latvių bendrinės kalbos giminę žr. Rosinas 2005: 44–45). Daugelio daiktavardžių leksinė morfema, Alberto Rosino (2005: 45) teigimu, yra neatskirama nuo vienos ar kitos giminės gramatinės reikšmės, taigi kalbėti apie ypatingą „giminės morfemą“ Varėnos šnektos daiktavardžių struktūroje būtų ne visai tikslu⁵¹.

Kadangi „tais atvejais, kai daiktavardis turi nebūdingą tai giminei kamieną, jo giminę rodo sintagminis ar semantinis kriterijus“, o daiktavardžio kamienas kartu su fleksija gali tik iš dalies rodyti giminę (Valeckienė 1998: 234), tikslinga būtų Varėnos šnektos daiktavardžius apibendrinti pagal kamienus:

1. Visi *a* (pvz.: *šiēn-as* ‘šienas’, *vá.bal-as* ‘vabalas’, *žé̃nt-as* ‘žentas’), *ia*₁ (pvz.: *ká.l-es* ‘kelias’, *vá̃ln-es* ‘velnias’, *vé̃j-es* ‘vėjas’), *ia*₂ (pvz.: *šmē̃l-is* ‘smėlis’, *gr̃áust̃n-is* ‘griaustinis’, *šulin-řs* ‘šulinyš’), *i*_m (pvz.: *debes-řs* ‘debesis’, *danc-řs* ‘dantis’, *žvę.r-řs* ‘žvėris’), *u* (pvz.: *al-řs* ‘alus’, *med-řs* ‘medus’, *tuřg-us* ‘turgus’), *iu* (pvz.: *špiec-řs* ‘spiečius’, *rubá.ž-us* ‘rubežius’, *ámž-us* ‘amžius’), *C_m* (pvz.: *vand-uō* ‘vanduo’, *akm-uō* ‘akmuo’, *sto.m-uōi* ‘stuomuo’) kamienų daiktavardžiai yra vyriškosios giminės. Šiai grupei priskiriami ir *ā* (pvz.: *tōt-a* ‘tėtė’, **kundr-ā* ‘Kundra’, **šmetōn-a* ‘Smetona’), *iā*⁵² ir *ē* (pvz.: *tēt-ē*. ‘tėtė’, *dēd-ē*. ‘dėdė’, **mik-ē*. ‘Mikė’) kamienų daiktavardžiai, reiškiantys vyriškos lyties asmenis.
2. Visi *ā* (pvz.: *dúon-a* ‘duona’, *šatr-ā*⁵³ ‘šatra’, *mo.kikl-ā* ‘mokykla’), *iā* (pvz.: *kój-e* ‘koja’, *mařc-i* ‘marti’, *pará.pij-e* ‘parapija’), *ē* (pvz.: *žo.l-ē* ‘žolė’, *bit-ē*. ‘bitė’, *virtuv-ē*. ‘virtuvė’), *i*_f (pvz.: *pirc-řs* ‘pirtis’, *širž-řs* ‘širdis’, *klēt-is* ‘klėtis’), *C_f* (pvz.: *ses-uō* ‘sesuo’, *dukt-ē* ‘duktė’) daiktavardžiai yra moteriškosios giminės.

Morfologinė giminė nustatoma⁵⁴ remiantis vienaskaitos naudininku⁵⁵ (plg.: vns. naud. *šiēn-u*, *ká.l-u*, *šmē̃l-u*, *dá.beš-u*, *á.l-u*, *špiēc-u*, *vándeñ-u*; *dúon-ai*, *kój-ei*,

⁵¹ Manoma, kad anksčiau gramatinės morfemos **-as*, **-řs*, **-us* simbolizavo vyriškąją giminę, o moteriškąją giminę rodė **-āir* **-ē*, bevardę giminę – **-a*, **-u* ir **-i* gramatinės morfemos. Giminės kategorijos nesimbolizavo tik **-is* ir **-ō* gramatinės morfemos (Rosinas 2005: 159).

⁵² Šio kamieno daiktavardžių nebuvo užrašyta.

⁵³ Ilga ir plona šaka.

⁵⁴ Aleksejus Andronovas (2002: 123) siūlo morfologines gimines vadinti „vyriškoji, arba *ui* giminė“ ir „moteriškoji, arba *ai/ei* giminė“.

⁵⁵ Ši taisyklė negalioja širvintiškių patarbei ir kai kurioms pietinių anykštėnų šnektoms (Markevičius 2009: 16–17).

mařc-ei, žõl-ai, řířž-ei, sá.ser-ei), t. y. ta gramatine morfema, kuri „simbolizuoja (ji yra ir maksimaliai arba bent minimaliai ikoniška) trijų gramatinių kategorijų pluoštą ir nurodo linksniavimo tipą“ (Rosinas 2005: 46)⁵⁶.

Atliktas tyrimas parodė, kad:

- 1) Varėnos šnektos giminės kategorijos struktūrą, kaip ir kitose natūraliosios morfologijos metodais tirtose šnektose (Joniškio, šiaurinių širvintiškių), sudaro vyriškosios ir moteriškosios giminės opozicija.
- 2) Daiktavardžių giminė nėra griežtai diferencijuota pagal kamienus; kamienai su fleksijomis tik iš dalies rodo giminę.
- 3) Varėniškiai paprastai giminę keičia kalbėdami apie maistą, gėrimus (pvz.: *su blīno.m, aguõnpienę.n*); medžiagas ar jų liekanas (pvz.: *pė.leno.s, aįglei*); vietovardžius (pvz.: **balbiėriřkę.n, *dúobupę.*); augalus (pvz.: *varnalėřsas, ramunėlei*); drabužių dalis (pvz.: *kiřė.ñun, raņkóvu.*); tam tikras erdves, patalpas (pvz.: *vírтуvis; po.leklīnikas*); žmogaus organizmo sistemos dalis (pvz.: *kepenai, řmegenaĩ*) ir kt.
- 4) Netikslu kalbėti ir apie ypatingą „giminės morfemą“ Varėnos šnektos daiktavardžių struktūroje, nes daugelio daiktavardžių leksinė morfema neatskiriama nuo vienos ar kitos giminės gramatinės reikšmės.

LITERATŪRA

Aikhenvald Alexandra Yurievna 2004: Gender and noun class. – G. E. Booij, Ch. Lehmann, J. Mugdan. *Morphologie / Morphology: Ein Internationales Handbuch Zur Flexion Und Wortbildung / an International Handbook on Inflection and Word-Formation 2*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1031–1045.

Andronovas Aleksejus 2002: Dėl naujų publikacijų lietuvių kalbos teorinės fonetikos ir morfologijos klausimais. – *Acta Linguistica Lithuanica 47*, 117–129.

Carstairs-McCarthy Andrew 2000: Category and feature. – G. E. Booij, Ch. Lehmann, J. Mugdan. *Morphologie / Morphology: Ein Internationales Handbuch Zur Flexion Und Wortbildung / an International Handbook on Inflection and Word-Formation 1*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 264–271.

Conzett Philipp 2010: The role of grammatical gender in noun-formation: A diachronic perspective from Norwegian. – *Cognitive Perspectives on Word Formation*. Edited by A. Onysko, S. Michel. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 148–149.

Corbett Greville G. 1991: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵⁶ Apie giminių nykimo priežastis pasaulio kalbose žr. Aikhenvald 2004: 1042–1043.

- Crystal David 1999: *The Penguin Dictionary of Language*. 2nd edition. London: Penguin Books.
- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, ats. red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- Dressler Wolfgang Ulrich 2000: Naturalness. – G. E. Booij, Ch. Lehmann, J. Mugdan. *Morphologie / Morphology: Ein Internationales Handbuch Zur Flexion Und Wortbildung / an International Handbook on Inflection and Word-Formation 1*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 288–296.
- Dressler Wolfgang Ulrich 2003: Degrees of grammatical productivity in inflectional morphology. – *Rivista di Linguistica* 15.1, 31–62 (prieiga internete: <http://linguistica.sns.it/RdL/15.1/04.Dressler.pdf>) [žiūrėta 2014 04 22].
- Greenberg Joseph Harold 1968: Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. – *Universals of Language*. Edited by J. H. Greenberg. 2nd edition. Cambridge (Mass.): MIT Press, 73–113.
- Gudzinevičiūtė Ona Laima 2008: *Lietuvių kalbos substantiva communia*. Daktaro disertacijos rankraštis. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Gudzinevičiūtė Ona Laima 2009: *Substantiva communia*: pavadinimo ir turinio problema. – *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 8, 272–281.
- Hockett Charles Francis 1965: *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan.
- Holton David, Mackridge Peter, Philippaki-Warbuton Irene 1997: *Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language*. London: Routledge.
- Holvoet Axel, Semėnienė Loreta 2006: Giminės kategorija. – *Lietuvių kalbos gramatikos darbai 4* (Daiktavardinio junginio tyrimai), red. A. Holvoet, R. Mikulskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 101–120.
- Jacob George Andrew 1851: *The Bromsgrove Latin Grammar*. 3rd edition. London: Simpkin, Marshall, and Co.
- Jakaitienė Evalda, Laigonaitė Adelė, Paulauskienė Aldona 1976: *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo.
- Judžentis Artūras 2002: Naujas žvilgsnis į lietuvių kalbos daiktavardžių giminės kategoriją. – *Acta Linguistica Lithuanica* 45, 39–47.
- Kaikarytė Aušra 2010: *Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Karaciejūtė Vitalija 2012: Varėnos šnektos daiktavardžio skaičiaus kategorija. – *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika* 14(1), 53–59.

- KP – *Kalbos patarimai* 1. *Gramatinės formos ir jų vartojimas*, sud. R. Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
- Kuryłowicz Jerzy 1962: Курилович Е. *Очерки по лингвистике*. Сборник статей. Москва: Издательство иностранной литературы.
- Kuryłowicz Jerzy 1964: *The Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg: Carl Winter.
- Laigonaitė Adelė 1961: Daiktavardžių giminės ir skaičiaus kategorija. – *Dabartinė lietuvių kalba*, red. Jonas Kazlauskas, Adelė Laigonaitė, Vincas Urbutis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 122–147.
- LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas* 1. *Leksika*. Vilnius: Mokslo, 1977.
- LKG I – *Lietuvių kalbos gramatika* 1. Vilnius: Mintis, 1965.
- Lohde Michael 2006: *Wortbildung des Modernen Deutschen: Ein Lehr- und Übungsbuch*. Tübingen: Narr.
- LS – *Languages and Their Status*, edited by T. Shopen. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1987.
- Markevičienė Žaneta 1999: *Aukštaičių tarmių tekstai* 1. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Markevičius Aurimas 2009: *Šiaurinių širvintiškių daiktavardžio linksniavimas ir jo istorija*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Matthews Peter Hugoe 1997: *The concise Oxford dictionary of linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Mažiulis Vytautas 1970: *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai*. Vilnius: Mintis.
- Mikulėnienė Danguolė 1996: Dėl linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantų pietinėse aukštaičių tarmėse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36, 148–155.
- Otrębski Jan 1956: *Gramatyka języka litewskiego* III. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Paulauskienė Aldona 1983: *Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža*. Kaunas: Šviesa.
- Paulauskienė Aldona 1989: *Gramatinės lietuvių kalbos vardažodžių kategorijos*. Vilnius: Mokslo.
- Paulauskienė Aldona 1994: *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Paulauskienė Aldona 2001: Apie „nelinksniuojamųjų“ daiktavardžių giminę. – *Gimtoji kalba* 5, 5–6.
- Paulauskienė Aldona 2006: *Lietuvių kalbos morfologijos pagrindai*. Kaunas: Technologija.

Paulauskienė Aldona 2007: Opozicijos ir jų neutralizacija gramatinių kategorijų paradigmosė. – *Kalbos teorija ir praktika. Konferencijos pranešimų tezės*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 23–24 (prieiga internete http://www.kalba.ktu.lt/files/konf_tezes_2007.pdf) [žiūrėta 2014 04 22].

Plungian Vladimir 2010: *Gramatinių kategorijų tipologija* 1. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Ragaišienė Vilija 2010: *Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse*. Daktaro disertacijos rankraštis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Rimkutė Erika 2011: Morfologiškai neadaptuotų daiktavardžių giminė. – *Kalbos kultūra* 84, 184–201.

Rimkutė Erika, Raižytė Jūratė 2010: Morfologinis skolinių adaptavimas lietuvių kalboje. – *Lietuvių kalba* 4 (prieiga internete <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=162>) [žiūrėta 2014 04 22].

Rinkauskienė Regina 1999: *Rytų aukštaičių uteniškių vardažodis: dabartinė padėtis ir istorinė raida*. Daktaro disertacijos rankraštis. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

Rosinas Albertas 2005: *Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema: sinchronija ir diachronija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Stundžia Bonifacas 1979: Giminės kategorija lietuvių kalbos gramatinėje sandaroje. – *Aktualiosios kalbotyros problemos*. Mokslinės konferencijos pakvietimas-programa ir tezės. Vilnius: Vilniaus V. Kapsuko universitetas, 80–83.

Stundžia Bonifacas 1980: Vadinamosios bevardės giminės vieta lietuvių kalbos morfologinėje sistemoje. Eksperimentinis tyrinėjimas. – *Kalbotyra* 31(1), 79–87.

Tuomienė Nijolė 2010: *Ramaškonių šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Valeckienė Adelė 1984: *Lietuvių kalbos gramatinė sistema. Giminės kategorija*. Vilnius: Mokslo.

Valeckienė Adelė 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

WALS – Corbett G. G. Number of Genders. – *The World Atlas of Language Structures* (prieiga internete <http://wals.info/feature/30>) [žiūrėta 2014 04 22].

Wurzel Wolfgang Ullrich 1989: *Inflectional Morphology and Naturalness*. Dordrecht: Kluwer.

Zinkevičius Zigmantas 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1. Vilnius: Mokslo.

Zumpt Carl Gottlob 1846: *A school-grammar of the Latin language*. London: Longman, Brown, Green, and Longmans, Paternoster-Row.

VIETOVARDŽIŲ SANTRUMPOS

Bbr – Babriškės	Prl – Perlojà
Brč – Baččiai	SVrn – Senóji Varėnà
Bržp – Beržūpis	Ūt – Ūtà
Grt – Giraitė	Vrn – Varėnà
Kšt – Kašėtos	Zrv – Zervýnos
Mrg – Mergežeris	Žr – Žiūrai
Mtz – Matūizos	

The Category of Gender of Noun
in Varėna Sub-dialect

SUMMARY

The sub-dialect of Varėna and villages closest to it (Akmuõ, Babriškės, Baččiai, Beržūpis, Giraitė, Kašėtos, Mergežeris, Matūizos, Perlojà, Pauosupė, Rudnià, Senóji Varėna, Ūtà, Zervýnos, Žiūrai), which is ascribed to Southern aukštaičiai, the category of gender has not been investigated and described from the perspective of natural morphology.

The main aim of the article is to discuss the structure of the category of gender in this sub-dialect, on the basis of empiric material to present semantic and morphological characteristics of the gender of noun and to identify cases of variations in gender.

The conducted research showed that: 1) the structure of the category of gender in the sub-dialect of Varėna consists of opposition of masculine and feminine gender, what is similar to other sub-dialects (Joniškis, northern širvintiškiai) researched applying the method of natural morphology; 2) there is no strict differentiation in (masculine and female) gender according to stems; stems with flexions only partially mark the gender; 3) users of the sub-dialect of Varėna usually replace gender referring to food and drinks (e.g., *su blīno.m, aguõnpienė.n*); to materials and their refuses (e.g., *pė.lenos, aįglei*); place-names (e.g., **balbiėriškė.n, *dúobupė.*); plants (e.g., *varnalėšas, ramunėlei*); parts of clothes (e.g., *kišė.ñun, raņkóvu.*); certain spaces and premises (e.g., *vėrtuvis; po.leklīnikas*); organs of human body (e.g., *kepenai, šmegenaĩ*) and others; 4) it is inaccurate to refer to specific ‘gender morpheme’ in the structure of nouns of the sub-dialect of Varėna because the lexical morpheme is inseparable from one or another grammatical meaning of gender.

Įteikta 2014 m. birželio 11 d.

VITALIJA KARACIEJŪTĖ

Lietuvos edukologijos universitetas

Taraso Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius, Lietuva

vitalija.karaciejute@leu.lt